

СЕНС ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД

Радянська наукова традиція виявляє тенденцію *позитивістсько-натуралістичного* тлумачення історії (матеріалістичного розуміння історії, як висловлювалися суспільствознавці радянських часів, посилаючись на Ф. Енгельса). В «Радянській Енциклопедії історії України» (т. 2, К., 1970, с. 274) читаємо: «Історія – наука, що вивчає в хронологічній послідовності конкретний розвиток людського суспільства та його закономірності... В широкому розумінні історія вивчає процес розвитку природи і людського суспільства». Розширення меж чинності історії на терени природи «обгрунтовується» авторами посиланням на К. Маркса – «Ми знаємо тільки одну єдину науку, науку історії. Історію можна розглядати з двох боків, її можна поділити а історію природи і історію людей. Однак обидві ці сторони нерозривно зв'язані, доти, поки існують люди історія природи і історія людей взаємно зумовлюють одна одну». (Маркс К., Енгельс Ф., Святе сімейство // Твори, т. 3., с. 16). Проте думка Маркса тут (як і в більшості випадків посилань на нього в радянській літературі) сфальсифікована. Маркс був мислителем *екзистенційного плану* і його матеріалізм досить істотно відрізняється від матеріалізму радянського (плекано-ленінського). І єдність людини і природи розглядається ним у принципово відмінній від «діамату» площині.

Тлумачачи людину як «універсальну» істоту, Маркс зауважує, що «практично універсальність людини проявляється саме в тій універсальності, яка всю природу перетворює в її *неорганічне* тіло... Природа є *неорганічне тіло* людини... Людина живе природою. Це значить, що природа є її тіло, з яким людина залишається в процесі постійного спілкування, щоб не вмерти» (Маркс К., Економічно філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф, Твори, т. 42, с. 87). «Сама історія є *дійсною* частиною *історії природи*, становлення природи людиною» (там само, с. 115). Отже, природа цікавить Маркса лише у тому плані, у якому вона перетворюється на людину, *стає людиною* – лише у цьому плані (ретроспективно) Маркс говорить про «історію людини», остання взагалі є «історією» лиш остільки, оскільки їй належить стати історією людини (так би мовити, «частиною» людської історії). Про те, що саме в такому – не вульгарно натуралістичному напрямі – лине думка Маркса, свідчить таке його міркування: «Подібно до того, як у теоретичному відношенні рослини, тварини, каміння, повітря, світло і т. д. є *частиною людської свідомості* [курсив мій – І. Б.] ... є її духовною неорганічною природою... – так і в практичному відношенні вони становлять *частину людського життя і людської діяльності* [курсив мій – І. Б.]» (там само, с. 86-87).

Взагалі кажучи, ми говоримо про «долюдську» і «нелюдську» природу, «примислюючи» себе як уявного «спостерігача» цих станів – адже сама по собі природа не усвідомлює себе, не спостерігає себе, не пізнає себе – вона *просто* є. В природі самій по собі *нічого не відбувається, ніщо не виникає і не зникає, в ній немає подій* – від катастроф (землетрусів, ураганів тощо) природа не змінюється (скільки її було до катастрофи, стільки ж лишається і після – її речовина тільки змінює своє місце, але не зникає і не виникає).

Для того, щоб щось відбувалося, виникало й зникало, потрібне те, *звідки* виникає подія і *куди* вона зникає – вона повинна спочатку не бути (бути *небуттям, ніщо*), а потім, з'явившись, знов *перестати бути* (стати *небуттям, ніщо*). Але що таке небуття, ніщо? Звідки приходить у світ? «Людина є буття, через яке ніщо приходить у світ», – відповідає

французький філософ-екзистенціаліст Ж.-П. Сартр (див. Sartre J.-P., *L'Être et Neaut*, Paris, 1943, p. 60).

«У певному розумінні людина є єдине буття, – міркує Сартр, – через яке може відбутися руйнування. Геологічний зсув, буря не руйнують, або, принаймні, не руйнують *безпосередньо*: вони просто модифікують розподіл мас буття. Після бурі буття не менше, ніж було його до бурі. Просто є *щось інше*. І навіть цей вираз не точний, оскільки для того, щоб покласти іншість, потрібен свідок, який міг би якимось чином утримати минуле і порівняти з теперішнім у формі: *«цього більше немає»*. За відсутності такого свідка буття є до бурі так само, як є після бурі: є це все. І якщо циклон може призвести до смерті якусь живу істоту, ця смерть буде знищенням тільки якщо вона пережита як така. Для того, щоб було нищення, необхідно відпочаткове відношення людини до буття, тобто трансценденція, і в межах цього відношення необхідно, щоб людина досягнула буття як знищуване. Саме людина робить міста знищуваними, тому що вона покладає їх тендітними і дорогоцінними і тому що вона застосовує щодо них певні заходи запобігання. Саме внаслідок сукупності цих заходів підземний поштовх або виверження можуть *зруйнувати* ці міста або людські будівлі... треба, отже, визнати, що руйнування це істотно людська діяльність і що це *людина* руйнує свої міста шляхом підземних поштовхів, а то й прямо руйнує їх, що це людина опосередковано знищує своє кораблі через циклони, або ж знищує їх *безпосередньо*» (там само, с. 42-43).

Отже, історія природи має сенс лише стаючи *частиною людського світу*, лише в *присутності* (реальної чи уявної) людини, лише як сфера людської діяльності («історичним» в природі, за твердженням німецького філософа М. Гайдеггера, є поле битви, місце культу тощо; «історичним» може бути і хатнє начиння але лише у відношенні до того світу, якому воно належало і у якому використовувалося, – але без «минулих» людей, які його створили і користалися, подібна «історичність» втрачає сенс, а самі предмети можуть продовжити «історичне» існування хіба що як «музейні експонати»). Отже, природа сама по собі неісторична – в ній нічого не відбувається, не трапляється, тобто не відбувається *часових* змін; будь-яке порушення самототожності природи може стосуватися лише просторових переміщень мас речовини природи, але сама маса лишається тією ж само (не більшою і не меншою). Природа сама по собі лише є, лишаючись самототожною у своїй буттєвості – поняття небуття (ніщо) не мають сенсу у відношенні до неї, оскільки все, що в ній є, є завжди – нізвідкіль не з'являється і нікуди не зникає. Як бачимо, розуміння «історії природи» у Маркса (як видно з наведених місць його текстів) набагато ближче до сартрового тлумачення, ніж до радянської (нібито марксистської) філософії «діамату» та «істмату».

Ситуація докорінно змінюється з появою людини, яка приносить у світ «ніщо». І людина не може не нести з собою «ніщо», цього феномену негативності, заперечення, порушення наявного status quo, оскільки, на противагу іншим природним істотам (тваринам, рослинам) орієнтована на порушення самототожності природного буття, і хоча за речовиною свого тіла вона природна істота (не відрізняється від природи), за способом свого існування є істотою «трансцендентною» – «замежевою» щодо природи і ця трансцендентність не просторова (просторова, «тілесно» людина продовжує бути складовою частиною природного буття), а *часова*; разом з «ніщо», принципом заперечення (негації) людина приносить у світ і час (темпоральна характеристика «позалюдської» природи – «теперішнє» – не є власне часом, оскільки одноманітно повторюється, триває вічно, ніколи не стаючи ні минулим, ні майбутнім). Лише людина відкриває минуле і майбутнє, оскільки не може задовольнитися наявним станом речей (тільки теперішнім), оскільки предмет задоволення її потреб не існує у наявному

(«готовому» для поживання) стані в природі (як існують предмети біологічної потреби тварин і рослин), він *є те, що ще не є*, має лише з'явитися у *майбутньому* в результаті активного втручання людини в наявну ситуацію. А таке втручання неможливе без відповідної зміни самих природних характеристик людського тіла – людина мусить штучно «доповнювати» свій організм штучно перетвореними елементами природного середовища – *знаряддями і засобами праці*. Так уже від самого початку свого існування (а специфіка цього існування і є *історія*, про що детально скажемо пізніше) людина порушує самодостатність природного буття, втягуючи його в рух специфічного людського буття – історії.

Таке «трансцендентне» («за межово») існування людини філософи називають «екзистенцією» (від лат. дієслова *existere*, яким позначається дія, пов'язана з *виходом за певні межі*: виступати, виходити, стирчати, виростати, виникати, ставати, робитися, виявлятися і т.п.), сягає своїм існуванням «поперед себе» – у *майбутнє* (зміст людських бажань, цілей, задумів, планів – майбутнє, *те, що ще не є*), «позад себе» – *минуле* (зміст людської пам'яті, досвіду – минуле, *те, що вже не є*), *за межі наявної* – тут і зараз існуючої – природної дійсності. Постійна орієнтованість у безмежжя минулого і майбутнього, ненаявного, можливого робить людину постійно *незавершеним* існуванням (задоволення одних потреб негайно породжує нові потреби і так все життя), «відкритістю» (*Erschlossenheit*), як висловлюється М. Гайдеггер. Все це свідчить про укоріненість людини саме в *історичному* (часовому) бутті. І саме людське, історичне буття мав на увазі Гайдеггер, називаючи свою програмну роботу «Буття і час».

Чому взагалі існує історія? – ставить питання інший провідний німецький філософ-екзистенціаліст К. Ясперс. І відповідає: «Саме тому, що людина конечна, незавершена і не може бути завершеною, вона повинна у своєму перетворенні у часі пізнати вічне, і вона може пізнати його тільки на цьому шляху. Незавершеність людини і її історичність – одне й те ж. Не існує правильної світобудови. Немає досконалої людини. Постійно повторювані конечні стани можливі тільки як повернення до природного ходу подій. Через те, що в історії постійно діє незавершеність, все повинно невинно змінюватись. Історія сама по собі не може бути завершена. Вона може закінчитися лише в результаті внутрішньої неспроможності або космічної катастрофи» (Ясперс К., *Истоки истории и ее цель // Смысл и назначение истории*, М., 1994, с. 242-243).

Отже, «предметом» історії є людина. Скажемо точніш – люди, – зауважує відомий французький історик М. Блок і подовжує: «наука про людей сказали ми. Слід додати «про людей у часі». Історик не просто міркує про «людське». Середовище, у якому його думка рухається природно, – це категорія тривалості» (Блок М., *Апология истории или Ремесло историка*, М., 1973, с. 18, 19). Звичайно, важко назвати галузь знань, абстрагувалася від часу, але «час історії – це плазма, у якій плавають феномени, це ніби їх середовище, у якому вони тільки й можуть бути зрозумілі» (там само, с. 19). Час, історія, як уже говорилося, приходять у світ разом з людиною. Власне кажучи, і сам світ невіддільний від людини, адже світ, власне, є осягнута (освоєна) людиною природа – англійське слово *world* і німецьке *Welt*, що означають «світ», походять від латинського *vallare*, що означає «обносити», «укріплювати» певну територію частоколом, валом; це освоєна і захищена людиною ділянка природи. Ми згадали про «світ», оскільки властивий людському індивідові часовий характер (інтервал між народженням і смертю) – *часовість* (*Zeitlichkeit*, за Гайдеггером) в контексті людської спільноти (людина завжди знаходиться в рамках соціуму) набуває характеру *світового часу* (часу усупільненого, що виявляється у тому, що час цей є завжди часом «для чогось» або «для когось», тобто – суспільним призначенням речей, їх, так би мовити, *um-zu struktur* – інструментальною

функцією). Так званий «вульгарний» (або «чистий») час – час відірваний від людини, знеособлений. Це безкінечний час, якого «завжди вистачає» (ми в цьому часі плануємо свою діяльність – «зроблю те, потім те, потім ще те і т. д.», безвідносно до реальної тривалості свого життя. В силу «однаковості» одиниць цього часу його рахують, датують і т. п.

Інакше кажучи, час виявляє чисельно багате якісне розмаїття своїх виявів, яке неможливо редукувати до архаїчного – «механічного», чисто кількісного («вульгарного») оперування часовим виміром реальності. «Історики виявили в полі їх досліджень багатопланову темпоральну структуру. Перед нами, якщо бажаєте, цілий «спектр соціальних часів». Цю проблему було поставлено в соціології, а потім і в історичній науці... Її плідність вже продемонстровано рядом конкретних досліджень. Історики отримали новий важливий засіб аналізу і організації матеріалу, розчленування різних «шарів» історичної реальності...

...Постановка питання про неоднаковість ритмів протікання часу на різних рівнях соціальної реальності виявилася можливою завдяки структурному підходу до її вивчення. Питання про співвідношення зв'язку між компонентами суспільної системи лишається одним з центральних – і не тільки в теоретичному його повороті, але й при спробах вирішити його в процесі дослідницької практики істориків» (Гуревич А. Я., Исторический синтез и Школа «Анналов», М., 1993, с. 19, 20.).

Екзистенційна філософія, яка виходить з розуміння людини як екзистенції, відповідно до цього тлумачить і поняття історичності. Простерте між народженням і смертю людське існування (екзистенція) відбувається, здійснюється в історичному часі, – *geschehen*, як каже Гайдеггер. І від дієслова *geschehen* – здійснюватися, відбуватися – Гайдеггер проводить смисловий зв'язок до *Geschichtlichkeit* – «історичність», і *Geschichte* – «історія». А й справді, сутнісною ознакою історії є її невинна здійснюваність у часі, відбування. Але здійснюється історія зовсім не в натуралістично-позитивістському сенсі – від минулого до майбутнього, ніби несучи в собі від початку якийсь попередній задум. Історія, її сенс і зміст твориться в самому її плині, триванні, і тому остаточна оцінка її належить *майбутньому*. Адже твориться історія людьми і кожне покоління приносить у її зміст свій внесок. Звичайно ж неможливо змінити уже зробленого, але додати до нього щось своє цілком можливо. Колись Сартр сказав: *ми не можемо змінити минулого, але ми можемо надати йому іншого продовження*. А дослухаючись до суперечок французьких і зарубіжних комуністів і соціалістів про те, яким мусить бути «справжній» соціалізм, заперечив плідність цих суперечок, заявивши: *соціалізм не є чимось подібним до прикордонного стовпа в кінці шляху, він буде таким, яким його зроблять люди*. Підсумок історичним подіям того чи іншого періоду дає не минуле (коли цей період починався), а майбутнє. І цей підсумок, як правило, надзвичайно істотно відрізняється від того задуму, який плекали зачинателі того чи іншого історичного проекту. Сучасні США надзвичайно відрізняються від того, про що конкретно мріяли «отці-пілігрими», що у 1620-му році прибули на кораблі «Мей Флавер» до північно-американського континенту. А як відрізняється сучасна техніка від тої картини, яку малювала уява інженерів сто років тому. Ми вже не кажемо про нацистські проекти 30-х років з приводу «тисячолітнього Райху», або ідеї «кремлівського мрійника» (як назвав Г. Уелс Леніна у книзі «Росія в імлі») про комуністичне майбутнє Радянської країни (Совдепії, як називали її тоді).

Така визначуваність історії майбутнім тлумачиться Гайдеггером к доля (до речі, німецькою мовою слово «доля» – *Schicksal* має той же корінь, що й «історія» – *Geschichte*). Іншою (крім долі) детермінантою історії Гайдеггер називає «повторювання» (*wiederholen*), маючи на увазі процес постійного повернення людей до одних і тих же

історичних фактів і подій з метою їх переосмислення (уточнення, нового – у світлі нових даних – їх «прочитання» тощо); ми постійно повертаємося до історії, «вдосконалюємо», коригуємо, переписуємо. Одним з прикладів такого «повернення» є величезна праця групи французьких істориків-медієвістів (т. зв. школа «Анналів») – М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гофф та ін. – які, застосувавши нову методологію (т. зв. ментальний підхід), зуміли намалювати картину зовсім іншої, ніж уявлялося до їх виступу, середньовічної Франції.

Є ще один важливий аспект методу «повернення», який дозволяє історику (історичній філософії, історичній науці тощо) не просто «повторювати» думки мислителів минулого, але здобувати в текстах минулого нове знання, тобто займатися творчою працею на ниві історії. Ось як змальовує цей метод московський філософ П. П. Гайденко: «Справжнє пізнання є не пояснення вже існуючого, а відкриття тих можливостей, що закладені в існуючому, але ще не реалізувалися. Навчитися мислити, за Гайдеггером, – це навчитися ставити питання, а не давати відповідь. Що означає ставити питання? Гайдеггер вважає, що навчитися ставити питання – означає повернутися до того вихідного пункту, від якого відправлявся певний ...філософ чи математик, Парменід чи Ньютон. Поставити питання – означає віднайти ціле гніздо можливостей, з яких тільки одна реалізувалася в ученні того чи іншого філософа, фізика чи математика. Виходячи з певної філософської чи математичної теорії, творче мислення реалізує одну з можливостей, закладених у вихідному пункті, в тому питанні, відповіддю на яке є розглядувана концепція, причому такою відповіддю, яка являє собою реалізацію іншої з незчисленної кількості можливостей. Тим самим творче мислення дає відповідь на те ж саме питання, але відповідь нову. При такому підході продукти минулих культур засвоюються освіченою людиною не у вигляді нагромадження знань, розкладання по полицях різних концепцій і теорій (так, що в результаті основною діяльністю стає діяльність запам'ятовування, а основним органом вивчення – пам'ять, свого роду камера схову культурного багажу). Справжня освіта, за Гайдеггером, дає можливість людині побачити у будь-якому навчальному предметі, у будь-якій філософській чи науковій концепції відповіді на ті ж питання, які стоять перед самою цією людиною» (Гайденко П. П., *Екзистенціалізм и проблема культуры*, М., 1963, с. 66).

Екзистенційність (вихід за межі наявного стану речей, за межі наявного – дійсного – буття) може здійснюватися, зрозуміло, лише «в голові», у сфері свідомості, *духу*. І тому є феноменом *духовним* – адже й справді, полинати до того, чого *ще* або *вже* немає (майбутнє, минуле, вся нескінченна множина можливостей) можна лише *подумки*. Тим то в людині і в історії екзистенційний аспект є духовним феноменом, реальне існування якого забезпечується предметністю мови. Духовність і тільки духовність може забезпечити екзистенційні параметри людини і історії ще й тому, що вона реалізує не просто незавершеність (відкритість) людини-екзистенції (і, відповідно, історії), а той її рівень, який можна було б назвати «*бездонністю*». Адже тільки людина, завдяки свідомості, духовності в цілому, може схопити («включити в себе») не тільки увесь природний світ, не тільки минуле і майбутнє з усіма можливостями, але й усю нескінченність (навіть «трансфінітність» – за межовість нескінченності) у часі і просторі Абсолюту. Звичайно ж, «вміщує в себе» у формі знання. Тим то, будучи тілесно мізерною часточкою природи, *духовно* людина співмірна з Абсолютом. Недаремно людину називають *мікрокосмосом* як співмірну до *макрокосмосу* величину. Трохи інакше ця ж властивість людини-екзистенції-духа позначається терміном «монада» (Ляйбніц).

Недаремно історичні факти, як зауважує М. Блок, «це факти переважно психологічні» (Блок М., *Апология истории или Ремесло историка*, с. 104). «Від історика вимагається,

щоби він розглядав свій предмет не «ззовні», а «зсередини» (див. Гуревич А. Я., *Исторический синтез и Школа «Анналов»*, с. 26). «У сфері духовних явищ фактичною даністю може бути лише розуміння сенсу. Розуміння ж, за своєю природою завжди пов'язане з оцінкою. Емпіричне уявлення завжди базується, правда, на сукупності окремих, об'єднаних один з одним фактів, але складається не тільки з них. Лише розуміння дає нам уявлення про історичний дух взагалі...» (Ясперс К., *Истоки истории и ее цель*, с. 40). Слід особливо підкреслити саме *духовний* (а не «свідомий», «мислительний» тощо) характер історичних фактів. Адже дуже часто (і французька «школа «Анналів» у своїх дослідженнях особливо показова у розглядуваному відношенні в зв'язку з проблемою ментальності) історичні факти належать до емоційно-почуттєвої, несвідомої і позасвідомої сфери, до сфери вірувань, міфів, фобій і т.ін. «Читаючи деякі книжки з історії, – підкреслює М.Блок, – можна подумати, що людство суцільно складається з логічно діючих людей, для яких у причинах їхніх вчинків не було ані найменшої таємниці... Чи можна вважати, що тяжка моральна атмосфера, у якій ми живемо тепер, формує у нас людину тільки розумних рішень. Ми дуже спотворили б проблему причин в історії, якби завжди і скрізь зводили б її до проблеми усвідомлювання мотивів» (Блок М., *Апология истории или Ремесло историка*, с. 104).

Основна риса історії, наголошує К. Ясперс, «полягає от у чому: вона є тільки перехід» (Ясперс К., *Истоки истории и ее цель*, с. 253). Отже, будучи темпоральним феноменом, *історія є рух*. Але рух цей для людини не завжди є безпосередньо помітним. Подібно до того як ми не бачимо руху сонця по небосхилу (і лише через певний час констатуємо зміну його положення) або польоту кулі після пострілу (у першому випадку через повільність, а у другому – через велику швидкість руху), так і рух історії стає помітним на досить тривалих відрізках історичного процесу. Утруднює схоплювання саме моменту неперервності історичного руху і та особливість людського сприймання, яку А. Бергсон називав «кінематографічним» характером людського зору (бачення руху окремими «кадриками», як суму «зупинок»).

Очевидно з цієї причини деякі історики схильні не включати близькі до нас часи до історичного процесу – сучасність протиставляється всій історії (як «зупинка»). «Вважається, – пише з цього приводу Блок, – що у широкому потоці часу можна виділити певну фазу. Відносно недалеко від нас у своїй вихідній точці, вона захоплює другим кінцем нинішні дні. В ній, як нам здається, у її найбільш характерних рисах соціального чи політичного стану, в матеріальному обладунку, в загальному дусі цивілізації, немає нічого, що б виявляло глибокі відмінності від світу, з яким ми пов'язані зараз... Звідси їй приписується особлива честь (або недолік!) – її не змішують з усією рештою минулого» (Блок М., *Апология истории или Ремесло историка*, с. 24).

З цієї ж причини неперервний плин історії розривають на окремі «шматки», відміні одна від одної «епохи», «періоди» тощо (античність, еллінізм, середньовіччя, Ренесанс, Новий час і т.д.). Керуючись подібними міркуваннями, К. Ясперс виділяє у світовій історії т.зв. «осьовий час» (період 800-500 роки до н. е. – початок н. е.), протягом якого деякі народи – китайці, індійці, іранці, іудеї і греки) здійснюють помітний *стрибок*, який заклав «основи духовної сутності людини і її справжньої історії» (Ясперс К., *Истоки истории и ее цель*, с. 76). Дещо негативно при цьому Ясперс характеризує македонців і римлян, які не зуміли сприйняти увесь духовний досвід осьового часу. Тому вони виявили здатність у історичному світі до політичних завоювань, управління, до організації, до сприйняття і збереження освіченості, до неперервності у передачі досвіду, але не до його продовження і поглиблення» (там само, с. 78). Схожу характеристику римлян дає А. Камю, який мріяв про відродження середземноморської культури, але

розглядав її як цивілізацію Атен, протиставляючи «унтер-офіцерській цивілізації Риму». Осьовий час, за Ясперсом, був успадкований і продовжений германськими і слов'янськими народами, а на Сході – японцями, малайцями, сіамцями.

Він, правда нічого не говорить про імперські народи цього другого періоду, але його характеристика римлян і македонців дуже нагадує російську імперію (до речі саме в цьому дусі характеризував росіян П. Чаадаєв).

Характеризуючи історичний процес, К. Ясперс відносить до специфічних особливостей історичного буття (на відміну від природного) пріоритетну роль *індивідуально-унікальних* рис історії. «Якщо ми осягаємо в історії загальні закони (казуальні зв'язки, структурні закони, діалектичну необхідність), то власне історія лишається поза нашим пізнанням. Адже історія у своєму індивідуальному обличчі завжди неповторна...

...Локалізація у просторі і часі індивідуальності ознак реальності як такої ще недосить, щоб характеризувати індивідуальне в історії. Все те, що повторюється. Все, що як індивідуум може бути замінено іншим індивідуумом, що розглядається як вияв всезагального, все це ще не можна вважати історією. Щоб бути історичним, індивідуум повинен бути одиничним, неповторним, єдиним.

Цей тип одиничності ми знаходимо тільки в людині і в її творіннях; в усіх інших реальностях – лише остільки, оскільки вони співвіднесені з людиною, служать їй засобом, виразом, метою. Людина історична тільки як духовна істота, але не як істота природня.

В історії ми досяжні для себе як ми самі, але в тому, що для нас істотно, – вже не як предмет дослідження. предметом дослідження і ми можемо, правда, стати для себе як природня істота, як конкретний вияв всезагального, реальних індивідуумів. В історії ж ми бачимо в собі носіїв свободи, серйозного рішення і в незалежності від усього світу, бачимо в собі екзистенцію, дух. В історії нас цікавить те, що не може не цікавити нас у природі, – таємничість стрибків у царстві свободи і те, як буття одкривається людській свідомості» (Ясперс К., Истоки истории и ее цель, с. 249).

Такими є деякі аспекти історії і її пізнання в екзистенційному баченні.